TDF 136

2.30 €. Any 19. La Franja, gener de 2018

TEMPS DE FRANJA

Revista de les Comarques Catalanoparlants d'Aragó

Dones i despoblació

Natxo Sorolla fa una interessant anàlisi arran de la taula rodona "Dones enfront la despoblació" celebrada a Torredarques. **[p.4]**

Un llatinista del s. XV

Semblança del fragatí Daniel Sisó, catedràtic de llatí a l'Estudi General de Lleida i autor d'un manual de gramàtica llatina del 1490. **[p.7]**

Projecte 'Rebost'

Núria Sesé ens explica *Rebost*, editat per la DGPL, que posa a disposició dels docents materials pedagògics recollits a la Ribagorça. **[p.12]**

La terra promesa lliterana

Durant la primera meitat del segle XX, centenars de llauradors de comarques de Terol emigraren a terres lliteranes per fugir de la misèria. **[p.19]**

Styli locus **18** LA INFLUÈNCIA ÀRABO-MUSULMANA

VIOLÈNCIA SEMPRE ÉS VIOLÈNCIA

[p.6]

Sumari

2 Cartes dels lectors
3 Editorial
4 Matarranya
6 Baix Cinca
9 Llitera
10 Entrevista
12 Ribagorça
14 Entrevista
17 Tema del mes
18 Catalanofonia
19 Reportatge

Imatge coberta: 'Oppression', Isabella Quintana (CC0 Creative Commons)

TEMPS DE **FRANJA** 136

Edita:

Iniciativa Cultural de la Franja

C. Major 4, 44610 Calaceit. T. 978 85 15 21
· Associació Cultural del Matarranya
· Institut d'Estudis del Baix Cinca-IEA
· Centre d'Estudis Ribagorçans (CERib)

Coordinació: Carles Terès i Isabel Calaf
info@teresantolin.com

Gestió i administració: Cèlia Badet

Cap de redacció i maquetació gràfica: Isabel Calaf · tempsdefranja@gmail.com

Consell de redacció:
Matarranya: M. D. Gimeno, Carles Sancho.
Baix Cinca: Rosa Arqué, Hugo Sorolla.
Llitera: Josep Espluga
Ribagorça: Glòria Francino.

Seccions:
Matarranya, Isa Calaf. **Baix Cinca**, Rosa Arqué; **Llitera**, Josep Espluga; **Ribagorça**, Glòria Francino; **Cultura**, Hèctor Moret; **Entrevistes**, Ramón Mur; **PPCC**, Hugo Sorolla; **Aragó**, Carles Terès.

Opinió: Marina d'Algars, Patrici Barquín, Esteve Betrià, Artur Quintana, Francesc Ricart, Ramon Sistac, Joaquim Torrent.

Subscripcions i publicitat: 978 85 15 21

Producció: Terès & Antolín
info@teresantolin.com

Disseny: Carles Terès Bellès

Dipòsit legal: TE-88/2000

ISSN: 1695-7709

Cartes dels lectors

Un regal indigne

Aquest matí he escoltat per internet que el nostre president ha enviat un regal a alguns alcaldes de pobles de la província de Lleida.

Es tracta d'un llibre amb la millor de les intencions, titulat *Tejidos de vecindad*, que parla de totes les coses que ens uneixen als aragonesos amb els catalans. Crec que la publicació està relacionada amb la magnífica exposició *Dicen que hay tierras al este*, que algun dels redactors de la vostra revista ja han comentat.

Però, incomprensiblement, en lloc d'estendre ponts de comprensió i empatia, Javier Lambán i el president de la Diputació de Saragossa han perpetrat un pròleg on es tira més llenya al foc (gasolina diria jo), acusant les ànsies de llibertat de molts catalans de "sinrazón" i atia els greuges de Sixena i… de l'aigua de l'Ebre!

No acabo d'entendre aquesta actitud. Els que vam votar PSOE per aconseguir un govern per a tots i més progressista, ens veiem decebuts quan constatem que continuen furgant en el vot anticatalà, que sembla que s'ha convertit en l'únic senyal d'identitat aragonès.

Sempre he cregut que Aragó hauria d'aprendre molt de l'actitud de Catalunya, que mai s'ha deixat assimilar del tot per la cultura i l'esperit castellans. Moltes vegades tinc la sospita que ens utilitzen des de la "meseta" com ariet en contra dels nostres veïns i antics aliats en la Corona que tantes glòries ens va aportar.

Potser al final hauré de tornar a la Barcelona que em va acollir durant tota la meva vida professional.

Arturo Celma
Saragossa

Desde el IES Mar de Aragón

Estimados señores:

Les comunicamos que el IES Mar de Aragón de Caspe es diferente del IES Mar de Aragón de Maella, y además, en la zona de Caspe no se habla en catalán.

Por lo que les pedimos que no nos envíen la revista al centro de Caspe, pues no la vamos a poder apreciar, y es un gasto innecesario para ustedes.

Reciban un cordial saludo,

Ana María Lasheras
Secretaria del IES Mar de Aragón de Caspe

Nota del consell de redacció: *Es va respondre a la sol·licitud anterior amb una carta on argumentàvem l'interès per a l'IES de Casp de tenir a disposició dels alumnes la nostra revista, tant per als d'origen matarranyenc com per als de les localitats monolingües, i que, a més, no comportava cap despesa per a l'IES. Aquesta ha estat la resposta:*

Estimados Sres.:

Si esa es su decisión, ustedes pueden enviar la revista, y la pondremos en la biblioteca tal y como nos indican.

Reciban un cordial saludo,

Ana María Lasheras
Secretaria del IES Mar de Aragón de Caspe

A Temps de Franja volem saber la teua opinió. ***Envia'ns les teues cartes,*** *tot indicant el teu nom i població, a:* tempsdefranja@gmail.com

COMARCA DEL matarraña

INSTITUTO DE ESTUDIOS ALTOARAGONESES
Diputación de Huesca

GOBIERNO DE ARAGON

Diputació de Lleida

INSTITUT D'ESTUDIS ILERDENCS
Fundació Pública de la Diputació de Lleida

Generalitat de Catalunya
Departament de Cultura

En venda a:
Albelda: Estanc Conchita. **Calaceit:** Papereria Abàs. **El Torricó:** Llibreria Pilarín. **Fraga:** Llibreria Badia i Kiosko Casanova. **Girona:** Llibreria Les Voltes. **Lleida:** Llibreria de la Generalitat. **Mequinensa:** Papereria González. **Reus:** Llibreria Gaudí. **Saidí:** Llibreria Panadés i Llibreria Sorolla. **Saragossa:** Papelería Germinal. C. Sepulcro, 21. **Tamarit:** Estanc Patrito. **Tortosa:** Llibreria El Temple. **Vall-de-roures:** Llibreria Serret.

TEMPS DE FRANJA
Revista de les Comarques Catalanoparlants d'Aragó

SUBSCRIU-T'HI
T. 978 85 15 21
tempsdefranja@gmail.com

www.tempsdefranja.org: la nostra revista continua endavant

Tal com molts lectors recordaran, l'any 2012 es van deixar de publicar els 10 números anuals en paper de *Temps de Franja*, una estructura que s'havia mantingut des del 2000 i sense interrupció, val a dir-ho. Diversos problemes econòmics impedien que les associacions editores poguéssem continuar sostenint aquesta organització, i vam optar per continuar publicant 10 números anuals, però en suport PDF, dels quals 4 també eixien en paper, un cada trimestre.

Comptat i debatut, els últims anys la revista ha funcionat en aquest format. El suport en PDF ens ha ajudat a no perdre la línia de continuïtat que feia que tinguéssem totes les revistes perfectament delimitades, ordenades, consultables i descarregables. I també ha donat la possibilitat d'imprimir-les si algú ho desitjava. Ara bé, durant aquest temps també hem sigut molts conscients de les limitacions del PDF, un format massa rígid i tancat i que no ha acabat d'agradar a alguns lectors.

És per això nostre objectiu era acabar bastint una pàgina web de la revista que substituís els PDF, ja que ens pareixia que n'era l'evolució natural. I com molts lectors sabran, fa unes setmanes que la vam estrenar, i us demanem que ens ajudeu a ferne difusió: www.tempsdefranja.org. És un projecte que les associacions editores estem impulsant des de fa mesos, i que ens fa molta il·lusió que haja pogut arrancar tot i que continuem disposant de pocs recursos.

Pensem que els avantatges del nou portal web són diversos. Entre d'altres, permet una immediatesa per a les notícies i consultar-les de manera àgil. D'altra banda, els continguts es poden compartir de manera instantània via xarxes socials o e-mail. La lectura en pantalla, a més a més, és molt més agradable en ordinadors però especialment en dispositius mòbils i tauletes. Ara també podem enviar butlletins electrònics periòdicament als nostres subscriptors. I hem guanyat en interacció: els lectors teniu la possibilitat comentar els articles.

Com ja sabeu, la revista és possible gràcies a un nucli de col·laboradors que hi participen desinteressadament d'una manera fidelíssima, i sense els quals *Temps de Franja* no existiria. Ara, la nova pàgina web permet encabir més contingut que en un PDF tancat d'una vintena de pàgines: hem deixat de tenir problemes d'espai. És per això que fem una crida a tothom perquè s'anime a enviar-nos col·laboracions, tant aquells que van col·laborar en un moment determinat i ja no ho fan, com aquells que encara no ho han fet mai.

Ens agradaria rebre més notícies, fotografies, reportatges, entrevistes o qualsevol altre material periodístic que considereu d'interès relacionat amb les comarques de la Franja, especialment de la Ribagorça i la Llitera, zones on voldríem gaudir de més implantació. També aprofitem l'avinentesa per demanar-vos que parleu del nostre projecte a persones que conegueu i que penseu que poden tenir interès en escriure a la revista, ja siga de manera molt puntual o reiterada.

Tot just estem començant a explorar les nombroses possibilitats que ens aporta el portal web, algunes de les quals apuntades més amunt, i estem convençuts que hem fet un pas endavant molt important. La nostra publicació, *Temps de Franja*, s'ha adaptat als nous temps per poder continuar tossudament la seua trajectòria, que rient rient ja suma 17 anys. Confiem que tots plegats aconseguim que la revista de les comarques catalanoparlants d'Aragó assolisca una llarga vida.

Despoblació, xiques i reggaeton

// Natxo Sorolla

«Estoy enamorado de cuatro *babys*. Siempre me dan lo que quiero. Chingan cuando yo les digo. Ninguna me pone pero». A les nostres societats compatibilitzem la contradicció que signifique que el sentit comú sigue feminista i que la música que més sona és lo reggaeton, florit de missatges masclistes. I esta contradicció alguna cosa té a veure en la despoblació. Al final, los sentiments i les baixes passions expliquen molt.

Als programes contra la despoblació se repeteix una foto poc propícia per a resoldre la despoblació. Notícies com Cuenca, Soria y Teruel unen sus fuerzas para luchar contra la despoblación (*La Comarca*, 1/12/17) són encapçalades per fotos d'hòmens grans que lideren projectes contra la despoblació. Però la solució de la despoblació passe per les dones, i pels jóvens. I si estos col·lectius no lideren les solucions, mal anem. En esta direcció, la Comarca del Matarranya organitzave el 9 de desembre un taller que trobo més que encertat. *Mujeres frente a la despoblación* (Torredarques, 9/12/2017). La programació ere refinada: donar veu a les dones per a explicar les seues microexperiències en relació a la ruralitat. S'hi van començar a explicar experiències de xiques nascudes al Matarranya que s'hi han mantingut, xiques que han vingut per la seua parella, emigrants retornades, o neorurals enamorades del territori.

Però tal com anave avançant lo taller hi va aparèixer el relat que crec que és essencial que entenguem: les xiques del Matarranya que han marxat, i que no volen tornar. Si no entenem que bona part de les xiques rurals v-o-l-e-n marxar d'aquell espai, no entendrem lo problema real al que mos enfrontem, i molt menys sabrem pal·liar-lo. L'atracció per allò que té una ciutat, per les *llumenetes*, per l'anonimat, per l'abundància, pel bullici… Missatges realistes i crugos. Si no els entenem, ni els comprenem, ja podem posar senyors grans a lluitar contra la despoblació, que les dinàmiques seran les que són.

Perquè una de les disjuntives centrals està en saber si la despoblació ve donada per la realitat material, o pels canvis en lo món de les idees. I a pesar que les problemàtiques sobre les infraestructures rurals són important, penso que a l'equació li falte un component essencial, i és la *voluntat*. Perquè hi ha diferències molt importants entre el comportament masculí i el femení. Si viviu en un àmbit rural, observeu los discursos contrastats sobre «el poble» que fan xics i xiques, les visites que fan al poble los xics i les xiques que estudien fora, la vida social d'uns i altres en cap de setmana, de qui va a càrrec l'organització d'activitats, trobades d'amics o anar a fer un cafè… I entendreu millor a què em referixco. La solució de la despoblació no passe per fer arreglar carrers o carreteres, si no en empoderar i potenciar els projectes d'oci i de negoci de les jóvens rurals.

No s'han de tutelar per tots aquells senyors majors de les fotos, sinó que cal donar oportunitats reals per a que els jóvens lidéron los pobles, i acompanyar-los en tot allò que l'experiència els pugue ajudar. I si demanden un camp de futbol perquè organitzen un equip, serà més productiu això que no un carrer sense forats. I si demanen tallers de ball, ajudem-los finançant-ho. Al voltant d'estes activitats se construix la peça fonamental contra la despoblació: trobades, hores compartides, cenes de celebració, complicitats, xarxes d'amistat… i en definitiva, la voluntat de permanència al territori.

Perquè em temo que bona part de les raons que expliquen la voluntat de les jóvens en fotre el camp del poble s'expliquen igual que la contradicció d'una societat cada vegada més feminista que se sent atreta pel reggaeton i les *Cincuenta sombras de Grey*. La voluntat de marxar de les xiques jóvens no és una aversió a amics, familiars o el poble en sí mateix. Segurament és una voluntat d'independència, i una voluntat de no voler reproduir el paper de cuidadora de iaios i xiquets, com tradicionalment ha tingut la dona. De fet, crec que és una dinàmica oculta, i que difícilment s'explicitarà. Però per a trencar-ho, cal visualitzar-ho. Com les contradiccions entre el feminisme i l'atracció pel reggaeton, cal entendre les contradiccions entre la despoblació, la modernitat, los rols de gènere i els rols de generació. I trencar tant com calgue per a construir un món rural millor.

L'ESMOLET

Vosotros, *ustedes*, sopars i *cenes* // Carles Terès

Aquest Cap d'any s'han afegit a la colla de Torredarques els amics Rosana i Marcelo, amb els seus fills Tigist i Mulatu. Són argentins i fa més de divuit anys que viuen a Espanya, concretament a Madrid. Ens vam conèixer a Addis Abeba, quan vam anar-hi a buscar els nostres fills respectius.

Els vam ensenyar el poble, una mica Morella i fins i tot el centre de salut de Vall-de-roures —res d'importància, tranquils.

Atès que a la petita colla de Torredarques hi ha catalans, va ser inevitable que en el sopar de comiat del 2017 sorgís el tema de la situació a Catalunya. Què hi farem. Però a mi el que em va interessar van ser les converses sobre els nostres respectius dialectes. L'argentí n'és un de molt ric, amb fama (potser merescuda) de ser seductor per la seua cantarella dolça i el seu lèxic peculiar. L'amic Marcelo ens va relatar que quan ell estudiava a Buenos Aires li ensenyaven el mateix espanyol que a les escoles dels seus fills a Madrid. Malgrat això, i com tothom pot comprovar, la modalitat argentina perviu vigorosa i sense rastre d'iberització. «Yo estudiaba 'tu' y 'vosotros', pero siempre digo 'vos' y 'ustedes'». Vam explicar-li que per estos verals alguns es posen les mans al cap si a l'escola s'ensenya 'sopar' o 'doncs' en comptes de 'cena' o 'pos'. «No lo entiendo» va dir el Marcelo. Jo tampoc.

VII FÒRUM DE DEBAT WIRBERTO DELSO DE FAVARA

El neoliberalisme contra la democràcia

Resum de la intervenció a la conferència *Democràcia avui: de Terra promesa a èxode?*

// JUAN MANUEL ARAGÜÉS*

La paraula democràcia ha esdevingut la gran coartada de les societats occidentals. En el seu nom es cometen les barbaritats més grans i s'implementa un projecte polític i social l'objectiu del qual no és cap altre que acabar amb ella: el neoliberalisme. Res pertorba més l'ordre neoliberal que la pretensió del poble (demos) de quedar-se amb el poder (kratos), ja que el poder, pensa el neoliberalisme, és prerrogativa de les elits que dirigeixen el planeta.

Hi ha dos àmbits en els què el neoliberalisme ha apostat amb una contundència més gran per erosionar la democràcia. En primer lloc, en l'àmbit polític i econòmic, en buidar de capacitat de decisió els parlaments nacionals sobre les qüestions bàsiques que afecten el funcionament d'una nació, les econòmiques. Aquestes competències s'han transferit a organismes supranacionals, com el Fons Monetari Internacional, el Banc Mundial, la mateixa Unió Europea, el funcionament dels quals no es regeix per normes democràtiques. Són les elits econòmiques les que controlen aquests organismes, de tal manera que les seves decisions s'ajusten als interessos dels poders fàctics. Vam poder veure-ho a Grècia, on, en primer lloc, les pretensions del govern socialista de promoure un referèndum van ser impedides des dels poders europeus, i on, en segon lloc, aquests mateixos poders, ja amb Syriza al poder, van imposar brutals mesures econòmiques a la població per garantir que els bancs cobressin els deutes generats pels governs de la dreta. A Espanya també PSOE i PP van pactar una reforma de la Constitució que col·locava els interessos de la banca per sobre dels de la població.

El segon àmbit d'intervenció erosiva del neoliberalisme és el dels mitjans de comunicació. Els mitjans són els instruments fonamentals per aproximar-nos a la realitat. El neoliberalisme ho sap, i per això ha desenvolupat una estratègia de submissió d'aquests mitjans als grans poders econòmics. La llibertat d'expressió col·lectiva queda sotmesa a la capacitat econòmica. Espanya n'és un exemple molt clar, en la mesura que no hi ha ni un diari en paper que puguem situar nítidament en el camp de l'esquerra. Sabem que tots els diaris són deficitaris econòmicament, per això la banca deixa caure aquells que no se sotmeten estrictament als seus interessos i sosté els seus gossos guardians. Ràdios i televisions s'ajusten també a aquest mateix espectre ideològic, de tal manera que la comunicació en el seu conjunt queda en mans dels sectors polítics defensors del neoliberalisme, del PP al PSOE, passant per Ciutadans. A Aragó, assistim a una molt preocupant concentració del poder mediàtic en mans d'*Heraldo de Aragón*, l'orientació del qual en defensa dels interessos dels poders econòmics —dels quals ell mateix és un dels més rellevants— es pot constatar dia a dia.

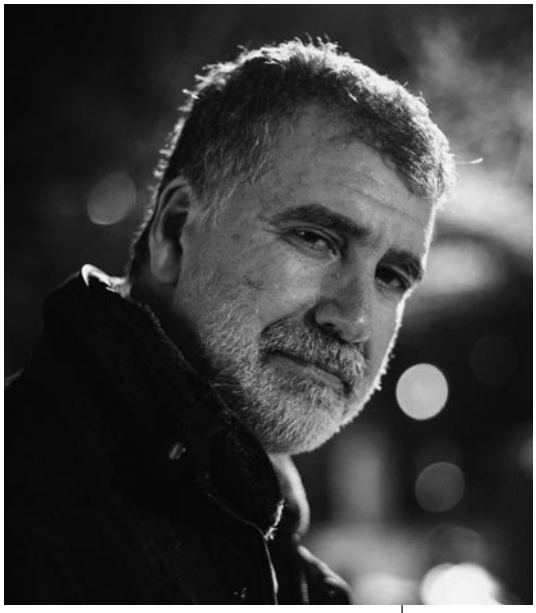

Juan Manuel Aragües
VERA BENAVENTE

Els mitjans s'han convertit en un instrument fonamental per construir els individus en funció dels interessos del poder. Deia el sociòleg Jesús Ibáñez que l'objecte que millor ha produït el capitalisme és l'individu, en la mesura que l'ha ajustat mil·limètricament als seus interessos. Els informatius, que ens oculten bona part del que passa al món i inventen realitats que no han succeït —el que es coneix com simulacres—, modelen la nostra ideologia, mentre la publicitat i l'entreteniment en general, dirigeixen les nostres maneres de ser i comportarnos.

Per això, la clàssica pregunta dels qui volem canviar el món, torna a ressonar amb insistència: què podem fer? I la primera resposta ha de ser lluitar per la democràcia. La democràcia va néixer com una paraula de combat. Va ser un instrument del poble atenès per posar límit a les elits aristocràtiques. No va néixer com el govern de tots, sinó de la majoria social en benefici de la majoria social. La situació que ara vivim no és molt diferent. Una oligarquia econòmica controla el poder i anomena democràcia a allò que no ho és. D'aquí es dedueix la necessitat d'articular la lluita de la majoria social contra aquesta oligarquia.

El segon problema és com fer-ho. Aquí es tracta de desenvolupar estratègies que ens permetin generar maneres diferents de pensar i actuar, promoure valors alternatius i un nou sentit comú. Atès que cada societat construeix un sentit comú ajustat a les seves necessitats. En el neoliberalisme és de sentit comú destruir aliments perquè el seu preu no baixi. I aquest sentit comú, el tipus humà que s'hi arrecera, no ens val per a canviar el món. Paral·lelament a aquesta construcció d'un altre tipus d'individu, cal desenvolupar un programa polític compartit, en funció dels interessos de la majoria social. Es tracta de produir allò comú, de definir aquells béns i serveis que han d'estar a disposició de la societat en el seu conjunt i han de resultar inalienables.

Finalment, si parlem de democràcia, cal recordar que monarquia i democràcia són conceptes incompatibles. Per si algú en tenia algun dubte.

*Professor titular de Filosofia, Universidad de Zaragoza

Debat sobre violència de gènere a Fraga

// Maria Abadia

Lo passat 28 de desembre, Fraga va acollir la Taula Rodona "Tècniques d'intervenció per fer front a la violència de gènere" organitzada pel col·lectiu feminista Lo Perkal de les Faldetes. L'acte va comptar amb la participació de tres dones que treballen en la intervenció de la violència de gènere en diferents àmbits, la qual cosa va permetre dibuixar l'ampli ventall d'eines que existeixen per aquests casos de violència.

Les ponents van ser Susana Bosch, Bárbara Pérez i Maria Mesalles. La primera és tècnica d'igualtat en el Servei d'Informació i Atenció a les Dones (SIAD) de Figueres, on atén principalment dones que han patit violència masclista. Bárbara Pérez és advocada especialitzada en el dret laboral i que s'està formant en l'assistència a les víctimes de violència de gènere. Treballa a Fraga i aquest any 2018 participarà en el torn d'ofici de la ciutat d'assistència per casos d'aquest tipus. La tercera ponent va ser Maria Mesalles, psicòloga que treballa en l'atenció psicològica a dones en situació de violència masclista. Va compartir experiències de la seua feina i va remarcar la importància que té l'acompanyament en aquests casos.

A través del que es va exposar a les tres intervencions, es va evidenciar que la violència de gènere és un problema que costa abordar des de les institucions i que lo mateix concepte moltes vegades es defineix des de perspectives diferents. Per una banda, mentre des de molts col·lectius i associacions feministes es treballa cada dia per fer entendre que la violència de gènere és tota aquella violència –emocional, física, psicològica, etc.– d'un home cap a una dona, les lleis la interpreten de manera molt diferent. Bárbara Pérez va explicar que, per tal de considerar un cas de violència entre un home i una dona com a violència de gènere, cal que es provi que existeix o existia una relació sentimental entre les dues persones. Aquest buit legal fa que innombrables casos de violència masclista no siguin considerats com a tal i, entre altres coses, que la víctima no rebi el suport que necessita ni l'agressor sigui condemnat com lo que és: un agressor masclista.

Assistents a la taula rodona
MARIA ABADIA

Les persones que hi van assistir es van sentir interpel·lades quan es va parlar sobre la normalització de la violència a la nostra societat i com des que som petites rebem missatges d'amor romàntic a través de la literatura, cinema, etc. Totes hem viscut algun episodi de violència masclista i és molt important que siguem conscients de les múltiples formes que té aquesta per tal d'identificarla. També es van assenyalar les campanyes contra la violència de gènere que fiquen el focus d'atenció només en la víctima, en molts casos arribant a culpabilitzar-la i responsabilitzar-la. En aquest sentit, totes les persones assistents estaven d'acord per una banda en què s'ha d'assenyalar l'agressor i, per l'altra, que l'educació juga aquí un paper molt important si volem viure i créixer en una societat sense masclisme.

Lo Perkal de les Faldetes

Aquesta taula rodona és una de les primeres activitats que es va proposar organitzar Lo Perkal de les Faldetes de Fraga. Aquest col·lectiu feminista va néixer lo passat mes de març després de diverses trobades de joves fragatines on totes estaven d'acord en la manca de treball de perspectiva de gènere en qualsevol àmbit del seu municipi. Van decidir agafar les regnes i formar un col·lectiu que abordés temes des de la violència masclista, passant per la pressió estètica i los estereotips fins a l'amor romàntic, entre molts d'altres.

La polèmica va acompanyar lo seu naixement, ja que es van presentar públicament un dia abans de la festa tradicional fragatina «Lo Dia de la Faldeta», celebrada el 23 d'abril i on milers de persones es vesteixen en les robes típiques de Fraga, anunciant que aquell dia realitzarien una acció. Aquesta «acció» va consistir a fotografiar diferents escenes amb persones vestides amb la roba tradicional trencant d'alguna manera la tradicionalitat: una dona amb ulleres de sol i bevent cervesa, dos homes fent-se un petó, una dona agafant en braços un home, etc. Lo recopilatori de fotos no va passar desapercebut i gràcies a la seua difusió i a l'acte de presentació que havien fet un dia abans, Lo Perkal es va donar a conèixer i algunes persones van voler unir-se a la iniciativa.

Ara, lo col·lectiu vol formar-se com a associació i continuar organitzant activitats obertes en dates importants com lo 8 de març o lo 25 de novembre.

Daniel Sisó, un llatinista fragatí del segle XV

// VIRGILI IBARZ

Daniel Siso va publicar *Grammaticale Compendium* (1490), un manual de gramàtica llatina. Sabem que Sisó era de Fraga i mestre de llatí a Montsó perquè ho diu al final del llibre: *Danielis Sisonis, Fragensis, Montissoni gymnasii magistri maioris, perutile Gramatices compendium ad humanissimun virum Franciscum de Luna delectum* (De Daniel Sisó, natural de Fraga, mestre de gramàtica llatina dels alumnes d'educació secundària de Montsó, dedicat a l'estimat i humaníssim senyor Francisco de Luna).

També va fer constar la data d'edició: *Anno christanae salutis MCCCXC. Deo gratias*. Hem de assenyalar que els autors que han estudiat l'obra de Sisó l'anomenen Daniel Sisón. Fins que algú va fer constar que la seua llengua materna era el català i, per tant, la denominació podia ser Daniel Sisó, un cognom que encara és vigent a Fraga.

Don Francisco de Luna, a qui va dedicada l'obra, era fill del famós don Juan de Luna, noble aragonès, membre de la Casa Luna. El format de l'edició és el propi dels manuals de l'Espanya de finals del segle XV. El *Gramaticale Compendium*, imprès el 1490, probablement a Saragossa per l'impressor Juan Hurus, ha arribat fins a nosaltres gràcies a un únic exemplar conservat de la única edició coneguda, que es custodia actualment a la Biblioteca de la Universitat de Saragossa. El *Grammaticale Compendiun* és un incunable, ja que es va imprimir el 1490, i els incunables són els llibres impresos entre el moment en què Gutemberg inventa la impremta de tipus mòbils (1450-1454) i el 31 de desembre de 1500.

Daniel Sisó va ser un gran admirador i seguidor d'Antonio de Nebrija (1441-1522). Sisó cita Nebrija amb elogis en diferents capítols, i el qualifica de "mestre il·lustre". El jove Nebrija va estudiar a la Universitat de Salamanca. Creiem que Sisó també va estudiar en aquesta Universitat. Nebrija considera el llatí com una llengua superior a les altres i, per això, quan més s'aropa una llengua al llatí, més perfecta és. Nebrija és l'autor de la primera gramàtica castellana, publicada el 1492, dos anys més tard que el llibre de Sisó. La gramàtica, per a Nebrija, es divideix en ortografia, prosòdia, etimologia i sintaxi. Aquesta és també la divisió que segueix Sisó.

El *Grammaticale Compendium* és un tractat de gramàtica llatina que, com Sisó indica, intenta recollir tot el que sobre aquesta matèria es troba en altres autors i obres, per a què el jove que ha d'emprendre l'estudi del llatí, tinga tot el necessari a mà. Sisó diu que és suficient un any i mig d'estudi per assimilar els coneixements que ofereix el seu manual.

Sisó va ser catedràtic de llatí a l'Estudi General de Lleida. Sabem que les universitats van sorgir de les velles escoles catedralícies en organitzar-se corporativament mestres i estudiants. La creació de les primeres universitats coincideix amb la formació de dos grans regnes al territori hispànic: al front d'un es trobava el monarca aragonès amb la triple corona d'Aragó, Catalunya i València; al front de l'altre, el monarca de Astúries, Galícia, Lleó, Castella, Toledo, Córdoba, Múrcia, Jaén i Sevilla.

Portada del *Grammaticale Compendium*

Es deu al rei Alfonso X la dotació de les càtedres de la Universitat de Salamanca. Aquesta Universitat va rebre la confirmació oficial concedida pel Papa Alexandre IV, mitjançant una butlla expedida el 6 d'abril de 1255. De l'últim any del segle XIII, 1300, data la fundació de la primera Universitat del Regne d'Aragó: la Universitat de Lleida, fundada pel rei Jaume II. El rei va triar Lleida per ser un punt limítrof d'Aragó i Catalunya i el més cèntric de la monarquia aragonesa.

Lo Tronc de Nadal a Fraga

Diumenge 17 de desembre més de 200 xiquets i xiquetes es van reunir al Cegonyer de Fraga per fer cagar lo tronc. L'Institut d'Estudis del Baix Cinca va tornar a col·laborar en l'Associació d'Amics del Casc Històric de Fraga per fer que la tradició del tronc continue present al nostre Nadal.

Grans i petits van aprofitar per passejar per Fraga, visitar lo pessebre de Ca Cabrera, lo pessebre vivent, lo mercat d'artesania i la plaça on estava instal·lat lo tronc gegant.

La Fira del llibre de Montsó, una festa multilingüe

// Felip Berenguer

La Fira del Llibre de Montsó, que es va celebrar durant el cap de setmana del 8 al 10 de desembre a la capital del Cinca Mig, va ser una autèntica festa de la cultura, l'edició, els llibres i els lectors aragonesos, on especialment el dia 8, van tindre protagonisme los llibres en català i aragonès i els premis atorgats enguany pel govern aragonès dins d'aquest sector.

Al llarg d'eix dia l'escriptor i periodista saidinès Màrio Sasot va signar exemplars i presentà la seua novel·la *Espills trencats*, guanyadora del Premi Guillem Nicolau 2017.

A l'acte oficial de la presentació, que va tindre lloc a la sala de la Planta Baixa de l'antiga Azucarera de Montsó a les 19.30 h, van acudir nombrosos vilatans de Saidí i altres pobles de la Comarca del Baix Cinca, entre ells molts familiars i amics del premiat i l'alcalde de la localitat, Marco Ibarz. També van acudir socis de l'IEBC i altres activistes culturals de la zona i mestres de Català de diferents pobles del Baix Cinca i Llitera.

José Solana, Màrio Sasot i J. I. López Susín a la Fira de Montsó
ELENA CEBRIÁN

Sasot va agrair a tots los presents l'afecte i la simpatia mostrats en desplaçar-se a Montsó i explicà que en aquesta primera obra de creació va voler tornar a les arrels i recuperar uns fets i uns temps de la infància i la joventut que havien set fonamentals per a ser la persona que havia acabat sent al llarg de la vida.

A migdia la Fira va obrir les portes i a la una es va inaugurar l'esdeveniment amb un emocionat i savi pregó de la escriptora aragonesa Ana Alcolea, amb la presència del director general de Cultura i Patrimoni del Govern d'Aragó, Nacho Escuín, lo director general de Política Lingüística, José Ignacio López Susín, l'alcalde de Montsó, Álvaro Burrell, i els responsables de la organització ferial.

Tots ells hi van estar presents també a la tarde en el acte de lliurament dels Premis atorgats enguany pel govern d'Aragó. Junt amb Mario Sasot, premi Guillem Nicolau de Literatura escrita en català, estaven José Ramón Ayllón, Premi Miguel Labordeta 2016 per l'obra *Climogramas de estación emocional*; José Solana, Premi Arnal Cavero 2017 per la novel·la històrica escrita en aragonès de la vall de Chistau *El siñor de Sant Chuan*, els propietaris de l'editorial Pregunta edicions, premi al llibre millor editat a Aragó en 2016 i el guanyador del Premi a la trajectòria professional en el sector del llibre d'Aragó en 2016, Luis Felipe Alegre Seró, membre de la companyia de difusió poètica El Silbo Vulnerado.

DICCIONARI PER A POCA-SOLTES

Fred // Ramon Sistac

"Sensació produïda per la pèrdua de calor". Una paraula que, des del punt de vista dialectal, no dona gaire joc. A penes en el timbre de la vocal: tancada en català occidental i en algueròs, oberta en català central i generalment neutra en els parlars baleàrics. I també en el gènere: *fred*, com a substantiu, és masculí, però més o menys de Girona cap al nord és femení (*la fred, quina fred que fa!*). Del llatí FRIGIDU, en les llengües romàniques tampoc no presenta variacions espectaculars: castellà, galaicoportuguès, asturià i aragonès *frío* (amb petites diferències fonètiques i ortogràfiques), francès *froid*, francoprovençal *fret*, sard *frittu*, italià *freddo* (i cors *friddi*), retoromànic *frêt*, romanès *frig*. L'occità *fred* o *freg* té una variant sorprenent en aranès, provocada per la pèrdua gascona de la F- inicial: *hered* o *heired*.

Bé, i ara que ja m'he lluït, no em puc estar de constatar que la mateixa definició del diccionari, que descriu la paraula en termes de "sensació", deixa, mai millor dit, massa portes obertes. En tractar-se d'un fenomen físic, hom n'esperaria una explicació un xic més tècnica o científica, més objectiva en definitiva. Però és ben cert que tots en tenim una percepció diferent i fins i tot contradictòria. Recordo un cop que vaig sentir un taxista de Marràqueix queixar-se que feia fresqueta a 35 graus, de nit i a l'octubre… O la imatge, tan repetida i recurrent, de turistes rubicunds exhibint espatlles, cuixes i escots en dies intempestius i humits d'hivern per les Rambles de Barcelona, tot fent bo aquell vell acudit de "zero graus, ni fred ni calor!". I és que mai no plou a gust de tothom, i la percepció del fred té molt de psicològic. Fins i tot els meteoròlegs, tan científics ells, s'han empescat allò de la "temperatura de sensació", que és com no dir res, si no és directament la demostració fefaent de la seua impotència per a mesurar el fred o la calor (que no pas la temperatura) amb criteris objectius.

En tot cas, per contraposició al fred, parlem de "calor humana" (potser el famós *caloret* de Rita Barberà?), de "l'escalfor de la llar" o de llocs on "hi ha caliu". Imatges metafòriques que se'ns multipliquen a l'hivern, especialment amb el concurs de la neu o de la boira de defora. Res a veure amb la "gelor" d'un gest, una "rebuda glacial", un "somriure glaçat" o "l'ambient gèlid" d'una reunió. Però, per parlar de coses més concretes i gens metafòriques, no us pareix una gran contradicció la moda de les "sopes fredes"? Del *gaspatxo* a la *vichyssoise* passant per la més humil crema de carabassó… Quan era petit, recordo que al centre de Barcelona hi havia un establiment (*can Vernis*, crec que en deien) que, a l'hivern, oferia *helados calientes*. Tot plegat una *contradictio in terminis*. Crido tothom a l'ordre: tant si s'ha d'escalfar encara més el planeta com si no, les sopes ben calentes. I amb la sopa grossa de Nadal, que calgue bufar la cullera. Com deia mon pare, "que *brandee*".

Un resum de l'any a través de *La Rambla* d'Albelda

// Josefina Motis

La Rambla, revista d'Albelda, va eixir esplèndida en el seu moment, a mitjan agost, quan qui això escriu no tenia forces ni ànims per obrir-la. Actualment, tot i que encara convalescent i cansada, més recuperada m'agradaria comentar el seu contingut. La revista s'obre amb un editorial d'Ester Sabaté que evoca la mítica sèrie televisiva *Verano Azul* i fa un convit a estiuejar a Albelda. Després, com de costum, les associacions exposen idees i projectes, s'hi parla de les festes de Sant Roc, de les notícies de Casa de la Vila, hi ha interessants entrevistes i altres notícies que omplen les cinquanta pàgines de la revista.

Em va agradar especialment l'entrevista a Mª Carmen Birtria Navarro, que es va instal·lar com a perruquera a Albelda l'any 1972 i s'ha jubilat fa poc, segur que la trobarem a faltar tant com ella enyorarà la clientela. També entrevisten un noi, Cristian Moré Coloma, que viu a Hèlsinki i forma part de l'orquestra simfònica de Finlàndia, que explica la seua experiència per Europa i com procura tornar a Albelda sempre que pot.

De les activitats de les associacions en destacaria el futbol sala, que estava d'enhorabona perquè ha pujat a primera regional. Les sòcies de l'associació de dones acomiadaven una Junta i donaven la benvinguda a la nova. Els jubilats seguien amb les seues activitats, amb noves propostes. La rondalla de Sant Roc amb les seues pautes culturals i creatives al poble i a fora. Sempre tan actius els de la penya "Lo Magré" als seus 30 anys d'existència. I, com de costum, els Mossos i Carreters van organitzar atractives festes tot recordant les activitats del camp com la sega, la trilla i el sembrar, que semblen de temps remots, encara que no fa pas tants anys que es feien.

A les pàgines de Casa de la Vila s'explicava la reorganització del trànsit per l'interior del lloc, s'anunciava la renovació del DNI, es recordava la presentació del llibre de Eliseu Trenc sobre l'exili albeldà a França, la remodelació dels patis del carrer Torrent de Baix, les millores de carrers deteriorats i del camp de futbol, i els canvis del passeig al que van treure tots els arbres. Diu que estaven malalts però no ho semblaven gens. Em va agradar molt el sensible i emocionant comiat que Anna Bitrià va fer als arbres del passeig: " De sombras prodigiosas / hoy son ya el pasado / compañeros de paisaje / crecidos

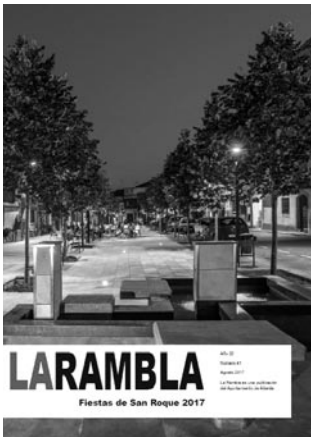

conmigo y caídos antes que yo".

De la biblioteca es destacava el projecte de lectura "Leer es crecer". I a l'article *Sant Roc ja té Campana* es recordava quan s'anava en processó a l'ermita, així com els costums actuals amb la campana acabada d'estrenar.

Finalment, és molt bona i oportuna la referencia a Vicente Salas, important economista nascut a Albelda, que explicava el difícil que era ser estudiant en el seu temps, perquè dels fills de pagès s'esperava que també fossen pagesos. Que ens ho diguin a nosaltres, que quan una mestra va proposar-nos a un grupet de fer el batxillerat, ens vam haver de sentir dir de tot, d'orgulloses a supersticioses, de vestit descolorit i espardenyes no sempre noves. Per sort els temps han canviat molt, i gràcies a publicacions com *La Rambla*, que pren nota de tot el que passa, podem ser més conscients dels canvis que van passant.

SE VA SOLSINT

La curiositat va matar al gat // Patrici Barquín

En lo moment de redactar eixa columna me trobo envoltat de llums de Nadal i en lo cap amerat d'esperit de pau, amor i família, així, sense adonar-me lo més mínim de l'oxímoron. Potser per això, lo meu cervell ha fet una retrocessió a l'època en què lo meu cos presentava un aspecte més reduït, tot i que, lo meu esme no ha crescut gaire des d'allavonces; parlo de quan era un xiquet.

Sí, ja sé que, a qui m'estigue llegint ara, potser se li ficarà travessera la radera barra de tarrons que va menjar o li vindrà un regust a polvoró mal paït o lo gust agre del cava de cap d'any, però no puc evitar la referència ni que sigue pa ficar-nos una mica en situació.

Així que m'ha vingut a la memòria una frase que me repetien quan era petit: "la curiositat va matar al gat". Eixa frase tenia la intenció de fer-me callar, ja que ho preguntava tot, ja sigue a casa o a mestra i, lo que passe, les persones adultes no estant pa collonades (se pot escriure collonades astí?), així que en comptes de contestar una i altra vegada les meues inquietuds les colgaven en la expressió lapidària.

Ara ja no pregunto tant, en veu alta vull dir; per dintre continuo fent-me preguntes que no esperen resposta, com ara: que hagués passat si la dita, en comptes de aplicar-me-la a mi li haguessin aplicat a un Newton? Com hagués reaccionat davant la caiguda de la famosa mançana? Potser se l'hagués quedat mirant com me mira la meua gossa quan li pregunto com ha passat lo dia. Què seria de la corona del rei Hieron II si Arquímedes anés amunt i avall en lo gat i la curiositat? Potser hagués renegat del desbordament de la seua banyera al rebre lo seu cos despullat, en comptes d'elaborar lo principi de si mateix i lo pobre Hieron no hagués pogut saber que portava a sobre una corona d'or massís que provocava lo desig més desfermat dels dependents de la botiga de Rick Harrison. I Schrödinger? És que ningú pensa en Schrödinger?

És cert que la dita: "la curiositat va matar al gat", té origen anglès i que tot parteix d'una mala traducció o d'una deriva estranya del llenguatge, en realitat lo que diuen los anglesos és que la cautela va matar al gat, així que tot pareix indicar que per no enviarme a pastar fang m'he aplicaven una frase mal traduïda, però, tot això encara ho he d'anar solsint.

MÀRIO SASOT, GUANYADOR DEL PREMI GUILLEM NICOLAU 2017

«En cap moment no he volgut fer un llibre massa seriós ni trascendent»

// MERXE LLOP / RAMON MUR

Màrio Sasot Escuer, (Saidí, 1951) ex professor, periodista i membre del duo Recapte, s'ha decidit, després d'uns quants treballs de caràcter assagístic sobre la llengua, la cultura i la cançó de la Franja, a escriure una obra de creació. Una novel·la biogràfica on l'autor tracta qüestions més íntimes i personals i ajusta comptes amb el seu passat sense acritud, d'una manera nostàlgica, irònica i, de vegades, divertida. El que fou director d'aquesta revista en los seus primers onze anys de vida, ens desvela diversos aspectes del procés creatiu, assumptes de la seua biografia menys coneguts i algunes tècniques emprades en l'escriptura d'aquest seu últim llibre.

Màrio Sasot i Merxe Llop a la Fira de Montsó
IRENE SASOT

La Fira del Llibre de Montsó és un lloc ideal per comentar amb el Màrio el procés d'escriptura de la seua obra premiada amb el Guillem Nicolau 2017 *Espills trencats* i preguntar a l'autor algunes curiositats i aspectes interessants al voltant del seu llibre, editat pel Govern d'Aragó i Gara d'Edizions.

Lo primer que em suggereix la lectura del llibre és: *Espills trencats* és una novel·la?
En la mida que vaig redactant històries i que estes històries mantenen la continuïtat de la discontínua vida del protagonista, és una novel·la.

És un llibre ben estructurat. Cóm vas pensar l'estructura? Hi havia un esquema previ inamovible o ha anat variant en el procés d'escriptura?
Los límits cronològics del llibre, des de l'època dels meus iaios fins que vaig tornar a viure a Saragossa, els tenia clars des del principi. I les diferents etapes que recorre el protagonista en tot eix període (els quatre blocs de la novel·la), també. Però en los dos anys en què la vaig anar escrivint va haver-hi etapes que en la primera redacció havien quedat una mica relegades i que després anaven cobrant rellevància i veies que mereixien un capítol apart. Vaig passar dels 14 capítols previstos en un principi, a 20. Per exemple, alguns dels capítols que van sorgir en noves reescriptures van ser tres dels quatre dedicats a Santa Coloma de Gramenet i el que parla del servei militar del protagonista.

En alguns aspectes és un llibre divertit.
Jo, l'últim que volia fer era un llibre formalment i essencialment transcendent o heroic, que mostrés el protagonista com un personatge extraordinari. Volia que fos una persona normal que havia viscut situacions curioses i algunes una mica fora de lo normal. Per això, a l'hora de triar històries, anècdotes, m'he fixat més en elements narratius que tenien aspectes irònics, absurds, sorprenents més que en elements èpics. A més, jo crec que l'humor, la ironia, és una eina molt útil que ajuda a rebaixar la importància i l'ego dels personatges. Els fa més humans.

És autobiogràfic.
És una novel·la d'auto ficció. Totes les etapes que viu lo protagonista són etapes que les he viscut jo, però moltes circumstàncies o aspectes concrets o marginals de les històries s'han hagut d'arrodonir amb la imaginació, amb elements de ficció, perquè la memòria no sempre és fidel amb el pas del temps, especialment quan has de contar fets viscuts per altres persones o parlar d'èpoques de quan tu encara no havies viscut. L'autor no pot saber-ho tot i el narrador proper a l'autor (un germà seu en aquest cas) tampoc. S'han anat omplint forats espaciotemporals que l'autor o el narrador desconeixien, amb elements de ficció.

La introducció de cada capítol amb unes paraules escrites com a versos justificats a la dreta, quin sentit té?
La intenció ha estat donar-li al llibre un caire més poètic i literari, perquè pensava (penso) que el relat cru i nu dels fets tenia un resultat massa pla. Vaig aprofitar eixa finestra poètica oberta per a introduir el lector en l'atmosfera de la situació que cada relat plantejava; així el lector ja anirà més predisposat a allò que es trobarà en la part narrativa del capítol. En algunes ocasions, aquests poemes també tenen la mateixa funció que les columnes d'opinió que acompanyen determinats textos periodístics informatius: comentar els fets que es narren a continuació des d'un punt de vista emocional o crític.

La ficció i la realitat. El fet de ser periodista t'ha marcat l'estil d'escriptura?
El fet és que els personatges no tenen gaires intervencions en estil directe. La persona narrativa podia ser un narrador omniscient o un testimoni proper a mi que em conegués bé. En triar aquesta última opció, el narrador es un observador visual; no trasllada discursos dels personatges sinó que conta com són els fets i els personatges i l'expressió dels sentiments i pensaments d'aquests és una mica parca. Solament hi ha diàlegs en els moments més decisius, en les situacions més dramàtiques. El narrador no és un esperit omniscient; és una persona i per tant limitada espacial i temporalment. No s'embotix en la ment dels personatges. Observa les actituds i les accions dels personatges més que escoltar els seus discursos. Com si estès amagat una mica lluny sense poder escoltar, sol observant.

Quant de temps ha durat el procés de creació i escriptura de l'obra?
Vaig estar escrivint-la durant dos anys. Un paper important en el procés d'escriptura i creixement de l'obra l'han tingut aquells amics que anaven llegint els diferents esborranys. Els seus suggeriments, crítiques, valoracions, han fet que anés canviant alguna cosa, allargar alguns capítols, afegir-ne més, perfilar més algun personatge... A tots ells els he inclòs en el capítol d'agraïments al final del llibre.

Què has callat d'algun personatge?
Més que callar allò que sabia, he tractat d'endolcir algunes situacions per no fer-ne sang, ni amb els vius, ni amb els morts.

Com a lectora de l'obra és fàcil situar-se en la persona d'un estudiant o de les teues filles que escolten el pare contar històries familiars i personals. Penses que és una obra pedagògica-històrica, en la què en alguna mida projectes la teua dedicació docent?
Crec que sí. Instintivament i mig inconscient he tractat, a través dels fets i retalls de vida que conto, que la gent jove o les persones allunyades del meu entorn, coneguessen alguns aspectes del règim franquista o de la Guerra Civil que van afectar directament la vida de les persones. Per exemple, mon pare va haver de deixar d'anar al col·legi on estudiava intern a Saragossa i tornar a casa quan va esclatar la insurrecció franquista el juliol del 36. Jo mateix vaig haver d'anar al servei militar precipitadament per un expedient universitari o canviar de ciutat per una detenció policial durant el franquisme, i coses així.

En una època, els anys 70, caracteritzada per un esclat de l'alliberament de la dona i d'una gran llibertat sexual en determinats ambients com els que es mostren a la història, penso que aquest aspecte tant important l'has tractat molt de passada.
Sí, sobretot reconec que he deixat de banda el tema de l'alliberament de la dona en eixos temps i les dificultats per aconseguir anticonceptius, els calvaris per a anar a avortar, etcètera, i ho trobo imperdonable. Quant al tema sexual, crec que el seu discret i suau tractament ha estat així per una mescla de timidesa, de vergonya aliena o per no voler ferir susceptibilitats. Però sens dubte, va ser un tema molt important en aquells temps.

Parlem de la llengua emprada. M'ha semblat un llibre molt oral.
Sí. He tractat generalment d'utilitzar un estàndard occidental i, sobretot en la primera part, he sovintejat els localismes, expressions col·loquials, que donen més vivacitat i realisme als diàlegs, a les descripcions, recuperant paraules antigues en desús... Espero que tot això facilite la lectura i agrade.

> **"L' humor, la ironia, ajuden a fer els personatges més terrenals, més humans"**

No és la primera vegada que aconsegueixes el premi Guillem Nicolau. Què et va moure a tornar a presentar-te?
Curiosament, m'haig adonat que en los dos casos em vaig presentar després d'una situació de llarga sequera en la què els premis s'havien deixat de convocar per raons polítiques. La primera volta que el vaig guanyar va ser l'any 95. Fou el segon premi convocat després que el primer s'organitzés l'any 86. Un buit de 9 anys que coincidí amb els diferents governs del PAR i el PP. Aquest del 2017 s'ha restaurat després de sis anys d'absència amb un altre govern del PP-PAR. Crec que amb els dos casos em va moure a presentar-me l'esperit militant de contribuir a recuperar uns guardons molt importants per la nostra cultura. I també perquè amb lapsus de temps tan llargs vaig tindre la possibilitat de pensar-m'ho bé i poder escriure amb tranquil·litat i sense presses, ha, ha.

"Lo català a la Franja pot entrar prompte en una crisi irrecuperable"

Tot i que considera important la recuperació dels premis Guillem Nicolau i Arnal Cavero pel govern Aragonès, Sasot no es mostra optimista davant un possible boom literari en català a la Franja. "Han passat 30 anys des que s'instauraren els premis Guillem Nicolau i començaren les classes de Català a les escoles i no ha hi hagut una gran incorporació de gent jove que utilitze el català com a llengua literària. És més, cada volta es parla menys als patis dels col·legis i els rètols de les penyes i les pancartes espontànies fan pena de llegir-los, escriuen com els rota. Això no té futur. Serien capaços de fer lo mateix en castellà? Dubto que així ixquen, en un futur pròxim, escriptors com Moncada, Moret, Lombarte, etc."

L'autor d'*Espills trencats* pensa que des de les institucions caldria fer més coses, especialment en el camp educatiu, amb la utilització del català com a llengua vehicular en les matèries on es pugue fer, però s'han de fer campanyes per canviar la mentalitat "substitucionista" de molts parlants. "Molts pares ja no posen gaire interès en transmetre la seua llengua als seus fills. A les escoles els mestres de Català haurien d'elaborar estratègies per a fer veure als alumnes que el que estudien serveix per a escriure i expressar-se millor en la llengua que parlen i que per això no cal parlar d'altra manera. En fi, ja sé que no és una feina fàcil, però cal intentar-ho".

Un 'Rebost' de recursos pedagògics

// Núria Sesé Ferro

Vaig nàixer al bell mig de la frontera lingüística de la Ribagorça, a la capçalera de l'Isàvena, just entre l'aragonès, el benasquès i el català, quan el ribagorçà era llengua d'ús i comunicació per a la gent de la comarca, com a mínim als *llugars* petits, i parlar "xapurreau" volia dir que tenívem permís per a xarrar o ragonar com a casa, que ens podévem entendre sense haver de passar al castellà.

Rebost pot veure la llum gràcies a diverses causes. L'entorn lingüístic dels meus primers anys, el fet de fer de mestra durant molt temps, d'haver viscut a Graus, Castilló de Sos, Barcelona i Fraga, de tenir fills catalanoparlants… I l'oportunitat que el Govern d'Aragó em va oferir el 2009-10 de presentar i portar endavant eI projecte "Materiales didácticos de y para la Ribagorza trilingüe" dins d'una convocatòria de "licencias por estudios destinadas a maestros". I, finalment, gràcies a la iniciativa el 2017 de la Direcció General de Política Lingüística, d'actualitzar i editar el projecte per a posar-lo a disposició dels docents.

Rebost és un recull de recursos pedagògics on hi ha produccions orals i escrites organitzades per:

• Tipologies textuals (contes, endevinalles, embarbussaments o lligallengües, vocabularis) i jocs amb contingut lingüístic.

• Modalitats lingüístiques: aragonès ribagorçà, benasquès i català ribagorçà.

• Blocs temàtics: Natura, món vegetal i mineral; món animal; les persones, necessitats i relacions; la casa i l'entorn proper.

S'ha fet una adaptació didàctica per mitjà de fitxes i suport informàtic (vídeos, arxius sonors, presentacions en PowerPoint) perquè siguen funcionals per al professorat i atractives a l'alumnat, amb l'objectiu de poder incloure-les en els seus temes d'estudi com a un recurs més que ajude a normalitzar la llengua autòctona a l'escola. Però aquestes propostes poden ser útils també a l'educació d'adults, als tallers de memòria, als espais de lleure (colònies, activitats extraescolars, biblioteca…) i a casa.

La Ribagorça és la comarca més nord-occidental d'Osca. El mosaic dialectal ribagorçà conforma una àrea de contacte que participa de les llengües aragonesa i catalana, amb característiques lingüístiques comunes. S'hi diferencia territorialment l'aragonès ribagorçà, el benasquès i el català ribagorçà. Cada població s'adscriu a la seua filiació lingüística amb totes les transicions i intercanvis normals en un espai humà tan reduït.

Pantalla inicial de l'aplicació *Rebost* i llibre explicatiu per als docents
CARLES TERÈS

Jo vaig nàixer a Vilacarle quan la Ribagorça era funcionalment plurilingüe. Em vaig criar a Graus, on em vaig adonar que la llengua de la ràdio –l'únic indret del meu entorn on sentia parlar castellà– era l'idioma de l'escola, de les cartes, dels llibres, de les cançons, dels tebeos i del metge: era la important. La de casa només servia per a les coses, els sentiments, els contes i els somnis.

A la dècada dels seixanta, els dilluns a Graus era dia de mercat. Hi baixava gent de Benasc o de Campo, i venien també de Benavarri, La Pobla, Ubiergo, Torres… Jo seia a les escaletes del Banc Central a escoltar: què bonic xarraven! I jugava a reconèixer-los: "Aquest de Castigaleu, eixa de Roda o aquella de Jusseu…" Ningú es comunicava en castellà. Només amb els forasters. Sempre havia volgut fer alguna cosa perquè la realitat lingüística tornés a semblar-se a la d'aquell mercat.

Rebost a la Ribagorça, 'reposte' en aragonès, era on es guardava les coses de menjar. Molta gent ha obert el seu rebost per a fer possible aquest recull. De fet, el més bonic d'aquest treball és la quantitat de gent implicada: amics, parents, veïns, mestres, canalla, antics coneguts i nouvinguts que al proposar-los de participar pareixia que els feies un favor. A mi em toca ara presentar-lo i ho faig amb molt de gust, perquè és defensar l'entusiasme de totes les persones —grans i xiques— que hi han participat, que van cantar, jugar, contar; van aportar els seus escrits, van oferir les seves habilitats, temps i feina per a aquest projecte.

Pots entrar-hi a furonejar des de casa. Pots mostrar-li-ho a ton pare, a la iaia –potser et contarà un conte paregut o t'explicarà com jugava ella–o pots fer els joc de mans a ton fill… De fet, aquest mes de gener serà accessible a la xarxa dins el web de lenguasdearagon.org. Al mestres de la Ribagorça se'ls ha entregat un llibre explicatiu i una memòria USB on hi ha l'instal·lador del gestor de tots els materials de *Rebost*.

Qui desfà les tronades?

// Glòria Francino Pinasa

Per què no plou? Aquesta és la pregunta que ens podem fer tots, però algunes veus expertes de la Ribagorça aragonesa ja han trobat resposta a la falta de pluges, i una de les causes més evidents són els efectes de les avionetes que llancen en èpoques determinades de l'any, sobretot a l'agost i al setembre, iodur de plata per a desfer les tronades, i que no perjudiquin la producció i verema dels raïms de les vinyes. Aquest és un fet general respecte a diferents cultius, que s'estén a altres llocs de l'estat: Almeria, Terol, vall del Jiloca, Sobrarbe, Pla de Lleida, Ribagorça…

Des de fa més de trenta anys alguns pagesos i gent del camp han observat com, primer canons llançacoets i actualment avionetes que llancen iodur de plata desfan els núvols o els envien ben lluny per tal de no perjudicar algunes collites, entre elles les vitícoles del Somontano. És ben cert que aquest estiu i tardor no ha plogut en molts indrets, entre ells la Ribagorça. Les tronades a l'estiu passen de llarg. Les que portaven pluges eren les que venien d'Aragó, com deien els nostres padrins, però en l'actualitat només es veuen les bromes negres, estèrils d'aigua… I bé que es nota amb conseqüències com la mort de centenars d'alzines i ametllers i altres arbres, menys producció de trufes, als horts, certs cultius com les mongetes o tabelles s'assequen de seguida, i els tomates es rostixen per la sequera.

El Taió i la Rourera de Sopeira
GLÒRIA FRANCINO

Alguns diran que això és degut a un fet natural del canvi climàtic, però les mans i el cap dels homes també poden ser la causa del maltractament cap al clima i la Terra. L'any 2000 a La Haia, amb l'objecte de construir una comunitat global sostenible, i amb el compromís de les Nacions Unides i molts estats del món, es redacten els setze *Principis de la Carta de la Terra*. El segon apartat d'aquesta *Carta de la Terra* està dedicat a la *Integritat ecològica*, els quatres principis impliquen a tothom en aquest món global en què vivim. El principi 5 diu: "Protegir i restaurar la integritat dels sistemes ecològics de la Terra, amb especial atenció a la diversitat biològica i els processos naturals que sustenten la vida" i el Principi 6 diu: "Evitar danys com a millor mètode de protecció ambiental i quan els coneixements són limitats, procedir amb precaució".

Un grup de gent de la Ribagorça aragonesa, entre els quals el nostre informant de Capella, s'ha posat en contacte amb associacions d'agricultors, apicultors, ramaders i col·lectors de trufa de la zona de Graus, i gent sensibilitzada pel clima i el cultiu de la terra, davant la immunitat, que per altra part es nega, de l'ús de mitjans que perjudiquen la pluja com són les avionetes que llancen iodur de plata a l'atmosfera, ha decidit demanar signatures per a formalitzar públicament una denúncia del que és *vox populi*: uns cultius en surten beneficiats en perjudici d'altres i dels humans que tanta necessitat tenim de l'aigua,

Si no plou, les fonts s'assequen, els barrancs només són llerals de pedres i els pantans es buiden. La iniciativa d'aquest grup de gent ribagorçana que estima la terra i els seus conreus és un fet encomiable i digne de ser seguit per altres persones que ja s'adonen de la importància de tractar bé la natura perquè ella ens respongui amb un element indispensable per a la vida com és l'aigua. Tot i això, no serà suficient si els representants de les poblacions i els polítics no s'impliquen en la millora i cura d'aspectes del clima com el que descriuen els interessats d'aquesta iniciativa, a la qual ja s'hi han sumat comarques properes.

ENTRE DOS AIGÜES

Fer les coses senzillament bé // Marina d'Algars

Desembre desperta amb presentacions de llibres: bona cosa. La fira del llibre aragonès a Montsó dóna la possibilitat de parlar, llegir, escoltar autors i autores que presenten les seues obres, rebran homenatges i signaran llibres. (*Espills trencats*, d'en Màrio Sasot, *Arredol, mètode d'aragonès*, dels amics de Gara d'Edizions, poetes, narradors...). Llibreters i editorials preparen el Nadal amb el desig i la il·lusió de què es penso en regalar un llibre, o dos, o més. S'escriu i es publica per a comunicar, compartir, vendre. Quan els autors troben ressò en els lectors de les idees, històries, reflexions que els han portat a publicar viuen eixos moments màgics que envolten l'energia humana en la presència autor-lector. Necessito molts fulls per parlar dels llibres i les emocions compartides en dues activitats; la mencionada Fira a Montsó i la presentació del llibre *1893 i lo tren va arribar a Nonasp*. que els Amics de Nonasp han publicat amb l'ajut del Govern d'Aragó i la Diputació Provincial de Saragossa. JMa Ràfales i Màrio, els autors, juntament amb l'Hipòlit, Daniel i altres col·laboradors puntuals, a més de Miguel Caballú, Miguel Tena, van organitzar un acte al Centre de Nonasp que ens va fer saltar de la cadira amb aplaudiments pel testimoni, per la il·lusió, constància i objectius aconseguits en els projectes que emprenen al voltant del Museu Etnològic que any per any creix amb noves aportacions i temàtiques. Fer les coses senzillament bé és molt difícil, aquesta és la virtut dels promotors. Endavant! Felicitats, moltes felicitats per la vostra constància, il·lusió, dedicació, optimisme, camí. Tot allò que heu aconseguit, ja és història que perdurarà; la nostra història! Gràcies.

SUSANA TRAVER, ALCALDESSA DE VALLJUNQUERA I SECRETÀRIA D'EDUCACIÓ DEL PSOE ARAGÓ

"Los jóvens, a més de completar llistes electorals, també valem per ocupar càrrecs"

// LLUÍS RAJADELL

La socialista Susana Traver, de 26 anys, és l'alcaldessa més jove d'Espanya. Va ser elegida per a presidir l'Ajuntament de Valljunquera –350 habitants– l'any 2015, quan tenia 23 anys. Professora d'educació infantil de professió, és diplomada en Magisteri Infantil, llicenciada en Psicopedagogia i té un màster en psicologia infantil.

Vostè és l'alcaldessa més jove d'Espanya, diputada provincial i acaba d'entrar a l'Executiva del PSOE aragonès com a secretària d'Educació. Una carrera meteòrica.

Amb 19 anys me vaig afiliar a les Joventuts Socialistes i vaig entrar com a regidora a l'Ajuntament de Valljunquera. Va ser un gran pas per a mi, perquè va significar l'entrada en política. M'havia plantejat la possibilitat de ser alcaldessa, però no m'esperava que fore sent tan jove. Sempre ha sigut complicat que una persona jove encapçalo llistes electorals o assumisca càrrecs que repercutixen en la gent. Los jóvens hem estat considerats, massa vegades, persones menys capacitades que les persones de més edat per a liderar col·lectius de tota mena.

No l'aclaparen tants càrrecs i tan seguits?

Soc una persona activa i m'agrade donar el 100% de mi allí on estic. La política ocupe molt de temps. És utòpic pensar que te pots dedicar a la política i al mateix temps a la teua professió. Vaig intentar compatibilitzar los càrrecs polítics amb la meua professió però, a l'any, vaig haver de demanar una excedència a l'escola infantil on treballava. Portar l'alcaldia, la Diputació Provincial i la professió va ser impossible. Me superave.

I ara, a més, la Secretaria d'Educació de l'Executiva del PSOE aragonès.

Susana Traver davant la porta de la Diputació Provincial de Terol L.R.

Ser alcaldessa, diputada provincial i estar a l'Executiva del PSOE és un repte per a mi. Aprecio que lo partit hagi valorat lo meu treball. Va ser decisió meua ser alcaldessa, però ser diputada ha suposat que regidors de fora del poble m'hagin donat lo seu recolzament com a representant de la comarca. Lo partit vol demostrar que los jóvens no només estem per a omplir llistes sinó també per a ocupar càrrecs.

D'on li ve la vocació política?

A casa, fins que vaig entrar de regidora amb 19 anys, no se parlave de política. Se pot dir que los meus pares eren apolítics. Però jo, en 17 anys, ja estava afiliada a UGT perquè pensava que naixem per a millorar el món. Me vaig plantejar ser alcaldessa de Valljunquera per a intentar canviar les coses des de dins de les institucions. Però és més complicat del que pensava. Als pobles n'hi ha moltes dificultats. Molts veïns no entenen les decisions que prenem los alcaldes i se centren en demanar solucions als seus problemes particulars. És complicat gestionar amb pocs diners per al bé general. A més, tenim l'obligació d'ajudar als que menys tenen.

Ser jove i dona són inconvenients per a la política municipal?

Al entrar d'alcaldessa, me vaig trobar en que a la gent li costave acceptar que una dona jove tinguere la radera paraula. Havia d'invertir el triple d'esforç que el que li caldrie a un home adult. No sé si lo que costave més d'assumir ere que governare una dona o un jove.

I ara, ¿ho tenen assumit?

Sí. A més, he donat peu a que moltes altres dones i jóvens de la co-

marca es veiguen capaços de donar un pas endavant en la política municipal. Per als veïns soc una persona oberta i accepto les crítiques i les propostes per a millorar lo poble.

Li agradarie repetir com alcaldessa o vol donar un pas endavant en la política aragonesa?
No ambiciono passar a una altra institució. Però la vida canvie molt en política. Quan me vaig presentar com a cap de llista, tenia clar, igual que los meus companys de candidatura, que anàvem de cap a la oposició. Volíem governar, però ere molt difícil que lo PSOE conseguire l'alcaldia amb una persona jove com a número u. Pensàvem que la meua joventut mos podie perjudicar. Ere molt difícil ser alcaldessa amb 23 anys. Va ser una sorpresa traure la majoria absoluta.

I després va vindre la Diputació Provincial.
No me podia imaginar ser diputada provincial, però vaig vore recolzament dels companys de la comarca. Tindre ara el càrrec de secretaria d'Educació regional suposa un canvi dràstic a la meua vida. Però cada canvi ha estat una oportunitat per a demostrar la meua capacitat. Me veig, en certa manera, com a representant de totes les dones jóvens que decidixen assumir responsabilitats polítiques. Com em sento representant d'este col·lectiu, m'autoexigisco al màxim. Si ho faig mal, dono peu a un fracàs col·lectiu.

Es planteja optar a un escó a les Corts aragoneses?
Avui per avui, penso presentar-me per a la reelecció com alcaldessa. Jo recolzo la institució comarcal perquè, per experiència, sé que aporte molt per a millorar la qualitat de vida de la població. M'agradarie estar a la Comarca del Matarranya, perquè és una administració molt propera. No descarto les Corts, però no son la meua ambició.

Què pot aportar des de la Secretaria d'Educació?
Com la consellera, Mayte Pérez, és socialista i de Terol la meua funció és recolzar les mesures que ella pren i crear un grup de treball amb companys del PSOE que volen millorar l'Educació per promoure el debat i llançar propostes.

Es coneix a Saragossa la realitat cultural de la Franja, o encara ha d'explicar que aquí parlem català?
Jo crec que el 80% dels aragonesos són conscients que dins d'Aragó existix la Franja, i que los seus habitants parlen català com a llengua materna. Són més conscients arran del conflicte de Catalunya, que està en boca de tothom. És un tema que mos ha visibilitzat dins d'Aragó.

Perquè la identitat de la llengua no admet discussió.
Jo parlo català com a llengua materna, però això no vol dir que siga catalana, com alguns defensen. Estic orgullosa de ser de Valljunquera, de Terol i d'Aragó, i de parlar català. los plens municipals se fan en català al poble, encara que les actes es transcriuen al castellà. No hem de perdre la nostra identitat.

Valljunquera està a la frontera de la llengua amb lo castellà. Quina vitalitat té el català al seu poble?
Cada generació que passe castellanitze una mica més lo vocabulari. Però tothom parle català, fins i tot n'hi ha parelles amb un integrant castellanoparlant i los fills parlen català, com los demés.

Haurie de tindre més presència social lo català per evitar esta erosió, fins i tot pensar en la cooficialitat?
Parlar de cooficialitat en estos moments ho veig precipitat. Los canvis han de ser més progressius per a arribar a la meta final, que podrie ser la cooficialitat. Jo estic contenta pel gest que va tindre el Govern d'Aragó de crear el premi Desideri Lombarte per a la dignificació del català. Alguns partits polítics se li van tirar al coll perquè dien que s'estave catalanitzant a la població. És un pas endavant per a que tothom sàpigue que estem aquí. En això no mos podem conformar, però avui per avui i amb el conflicte de Catalunya tan present, plantejar la cooficialitat a l'Aragó serie un error. Mos portarie lo rebuig de la societat aragonesa.

S'ensenye català a l'escola de Valljunquera.
Se done català com assignatura optativa.

Com impacte el moviment separatista de Catalunya a la Comarca del Matarranya, que està a la frontera?
Està creant fractura social entre els veïns de cada municipi. La qüestió ja no provoca debat sinó discussió en tots los àmbits. Té relleu per a tots los espanyols, però natres ho vivim més directament perquè los catalans són los nostres veïns. Costarà superar la fractura social que s'ha creat. Espero que no provoque també una fractura entre Aragó i Catalunya. Lo problema afecte als nostres veïns i a natres mateixos. Per exemple, lo 80% dels veïns de Valljunquera son agricultors i venen les armeles a una empresa de Lleida. Molts estan preocupats perquè pensen que si no funcione bé pot dixar de comprar-les. Juguem amb los recursos econòmics de la població.

El president i la presentadora

Les passades festes patronals de Valljunquera, dedicades a Sant Miquel, van ser el marc d'un episodi que evidència la manca de consideració social entre els propis catalanoparlants aragonesos. Susana Traver, l'alcaldessa, recorda que mentre el president aragonès, Javier Lambán, que feia de pregoner, dedicava a l'auditori unes frases en català com a mostra de "sensibilitat" cap a la cultural local i per demostrar que l'accepta "tal com és", la presentadora de l'acte, una veïna del poble, en una intervenció "poc afortunada i de mala educació", li va respondre "que no intentare ser tan correcte, perquè a Valljunquera no es parle català sino xapurriau". "Si mos entenem en una persona de Catalunya, de Balears o valenciana és que parlem la mateixa llengua, català" recorda Traver, que considera "incorrecta" la rèplica que se li va donar "una persona que se va mostrar sensible amb la nostra realitat" i mes quan és tracta del president d'Aragó, un càrrec "que mai abans havie vingut a Valljunquera".

I qui n'és responsable?
Hem arribat al punt al que estem perquè pels dos costats s'ha actuat malament. Ni el Govern d'Espanya ni la Generalitat han buscat solucions. N'hi ha molt rancor per les dues bandes i poc diàleg.

Les eleccions del 21-D seran la solució?
S'havie arribat a un punt on eren un pas obligat, però no son la recepta miraculosa que tothom espere.

Quina es la seua prioritat per a Valljunquera en los dos anys que li queden com alcaldessa?
Los dos primers anys no hem pogut materialitzar les nostres prioritats programàtiques perquè mos vam trobar a les tres setmanes de prendre possessió sense aigua al poble i vam haver d'afrontar un munt de problemes derivats del subministrament que eren inajornables. A més, consumíem tres vegades més d'aigua per persona que la mitjana aragonesa per les fugues. Encara invertim en la solució del tema. Lo cost ha sigut molt elevat.

I ara que el tema hidràulic està encarrilat?
L'escola municipal està obsoleta i li hem dedicat los recursos que mos sobraven de l'aigua. Hem construït un saló per als velatoris, que ere molt demanat pels veïns. Al pressupost de 2018 incluïm una fase del centre social, però lo principal és resoldre lo problema de l'aigua. També volem rehabilitar los edificis municipals i mantenir lo nivell dels serveis, que son suficients per a una població de 350 habitants.

Parla de la sala de velatoris com una demanda veïnal. ¿Li preocupa la pèrdua de població?
Sí. Valljunquera ha perdut 15 habitants en dos anys, una xifra que fa por, perquè si se manté acabarà convertint lo poble en un barri d'Alcanyís o en un despoblat. Tothom parle d'este problema, però ningú té la recepta màgica per afrontar-lo. La meua prioritat és mantenir la població i per això el principal

Susana Traver
L.R.

es conservar los serveis, que donen qualitat de vida. Aquí mos coneixem tothom i formem una gran família. És un dels motius pels que vaig tornar a viure al poble.

U12

Obertes i tancades // Esteve Betrià

Des de 2004 s'atorga anualment el Premi Internacional de Periodisme Esportiu Manuel Vázquez Montalbán. Doncs bé, aquest desembre he escoltat a la ràdio com el periodista esportiu –premi Vázquez Montalbán 2005– Joaquim Maria Puyal es referia al seu amic i col·lega amb l'apel·latiu familiar 'Manólo', amb o tancada, és a dir amb pronúncia castellana. Aquesta articulació castellana també l'he observada entre els tertulians que compateixen en programes de ràdio temps i espai amb el polític i analista Manuel Milián Mestre –nascut a Forcall– quan l'anomenen amb aquest mateix apel·latiu familiar. I sabeu què, em fa estrany sentir aquesta articulació castellana en boca de catalanoparlants en elocució en català atès que al Poble articulem 'Manòlo', amb una clara o oberta.

En altres parlars nostres –és a dir, de l'Aragó catalanòfon– també trobem articulacions amb e i o obertes en antropònims castellans com ara 'Pèdro' o 'Josè'; en concret en els parlars ribagorçans de la Llitera i la Ribagorça, o en parlars amb forta petja ribagorçana, com són els de Saidí i Maella. Ara bé, al Poble se senten les formes catalanes 'Pere/Peret' i 'Josep i –com a Massalcoreig–, Jusepet' per a aquests dos antropònims; tanmateix sí que també s'hi sent l'articulació 'Miguèl', com a forma local, fins al punt que la sala d'exposicions municipal que dur el nom del pintor nascut al Poble Miquel Ibarz (que sempre signà Miquel) s'ha retolat Miguel (cal llegir-lo amb e oberta) Ibarz atès que aquest és el seu nom, si més no en articulació local. A propòsit de com és un clar tret distintiu l'obertura o el tancament de la e tònica deixeu-me comentar algunes experiències viscudes al Poble. Relacionat amb 'Miguèl', em vaig trobar, en comunicar la mort sobtada d'un vilatà anomenat Miguel G., que espantava un veí fins que en descriure on vivia el difunt s'adonà que jo, en realitat, estava parlat de Miguél G., no pas de Miguèl G., un altre convilatà: el meu interlocutor em comentà que 'Miguél' –el conveí difunt– és nom castellà mentre que 'Miguèl' –el conveí, encara viu– és nom propi del Poble.

Aquesta anècdota me n'ha fer recordar un parell més. La primera em retorna a la meua infantesa quan un oncle meu de Barcelona digué –amb clara articulació castellana, és a dir amb é– que li feia gràcia que al Poble diguéssem 'perro' (amb el significat, especialment, d'infant entremaliat, rebel, mogut i impertinent); l'intent de l'oncle d'estrafer el lèxic del Poble em va fer adonar –sorpresa!– que el 'pèrro' era un castellanisme adaptat al sistema fonètic del Poble, cosa que mai abans havia sospitat. La segona anècdota em remet a les enquestes orals que vaig fer ja fa uns trenta anys amb la finalitat de confeccionar un treball sobre la toponímia rural del Poble. Així, en demanar a un veí sobre la partida 'Verb' –prou allunyada del nucli vilatà– aquest informant no va saber identificar. Només quan li vaig descriure a prop de quines altres partides del Poble es troba 'Verb' el meu convilatà exclamà, amb una clara e tancada: "Ah, Verp!"; jo –*mea culpa*– havia articulat 'verb' amb e oberta, com si es tractés del nom de la prou coneguda categoria gramatical.

Obres d'art de Santa Maria de Sixena

// Glòria Francino Pinasa

El dia 11 de desembre de 2017 ha estat un dia trist per al Museu de Lleida i la seva gent; en canvi, per a la població de Vilanova de Sixena ha estat un dia d'eufòria i d'alegria, i s'entén, perquè les obres conservades, restaurades i comprades per la Generalitat de Catalunya, procedents del Reial Monestir de Santa Maria de Sixena, 43 d'elles, han tornat al seu lloc d'origen.

El cas de les obres d'art de Sixena té dues causes obertes:

Una, les obres que són al MNAC, Museu Nacional d'Art de Catalunya, de les quals 53 peces van ser traslladades al monestir al juliol de 2016. De les que encara són al MNAC destaquen les pintures de la sala capitular de l'antic cenobi. Aquests frescos van ser rescatats després de la Guerra Civil Espanyola per l'arquitecte i historiador de l'art, Josep Gudiol, qui va tenir cura de endur-se només les que quedaven al ras, ja que la sala havia quedat sense sostre a causa dels incendis, amb un ajut d'unes 4.000 pessetes, les va guardar a la Casa Amatller de Barcelona fins que va aconseguir diners per a ser restaurades i exposades al museu; van ser comprades y pagades per la Generalitat de Catalunya.

La segona causa és la de les obres d'art procedents de Sixena, exposades a Lleida, catalogades com a 44, ja que el Monestir de Santa Maria de Sixena formava part del Bisbat de Lleida. Com ja se sap des de l'any 1995 fins el 1998 van passar moltes parròquies aragoneses de la Franja, sobretot del Baix Cinca i de la Ribagorça, al Bisbat de Barbastre-Montsó. I com a conseqüència d'aquest desarrelament antiquíssim dels bisbats, comencen els litigis per les obres d'art pertanyents a aquestes parròquies, que des de l'Edat Mitjana havien estat del bisbat lleidatà, i conservades a museus catalans. Les obres procedents de Sixena i conservades al Museu de Lleida les havien cedit i donat les pròpies monges de Santa Maria de Sixena de l'orde de Sant Joan de Jerusalem que l'habitaven, i que posteriorment van anar a viure a la comunitat de Valldoreix, on l'última procedent del monestir aragonès va morir l'any 2000.

Caixa sepulcral de Beatriu Cornel. Segle XV
WIKIMEDIA COMMONS

La Generalitat va pagar, entre 1983 i 1992, uns 50 milions de pessetes per l'adquisició, en tres tongades, de les obres d'art de Sixena. Al 1997, després de dos anys de la creació del nou Bisbat de Barbastre-Montsó, comencen els litigis per les obres d'art entre Aragó i Catalunya, i l'any 2010 es fa una gran manifestació a Saragossa demanant la recuperació dels béns artístics de les parròquies de la Franja. Al 2012 el Tribunal Constitucional dona la raó a Catalunya, fins que al 2015 el Jutjat de Primera Instància d'Osca declara la nul·litat de les tres compres de les obres d'art fetes per la Generalitat, perquè no es van ajustar al que preveu la legislació espanyola de patrimoni, ja que, segons l'advocat, el Monestir de Santa Maria de Sixena fou declarat Bé d'Interès Cultural l'any 1923, data molt anterior a la cessió i compra de les obres. A partir d'aquests moments el litigi entre les dues comunitats s'endureix i finalment, i com a conseqüència de l'aplicació de l'article 155 de la Constitució espanyola a Catalunya, s'aconsegueix que un jutge provisional del Jutjat de Primera Instància d'Osca, amb el vist-i-plau del ministre de Cultura de l'Estat, hagi fet tornar les obres d'art que eren al Museu de Lleida al seu lloc d'origen.

A partir d'aquesta sentència del dia 11 de desembre de 2017, com és que no s'han fet tornar les obres d'art de Sixena que són escampades a altres museus com al del Prado, a Saragossa, a Cleveland, a l'arxiu de la Diputació d'Osca o a possibles altres indrets? Quan es van fer aquestes compres? Ni l'advocat va donar les dates.

A més a més, el cas de Sixena posa sobre la taula un replantejament de les obres que composen els museus: com s'han adquirit, si els monuments són béns d'interès cultural com són la majoria dels que tenen obres artístiques de valor haurien de ser als seus llocs d'origen, quins interessos polítics i eclesiàstics s'amaguen darrere de moltes d'aquestes actuacions? Sembla que la major part dels museus terrenals perillen amb l'aplicació d'aquesta normativa, que no ha tingut en compte la legislació del patrimoni dels museus ni el que diu la UNESCO al respecte.

Aquest ha estat i és un assumpte molt mediàtic, eclesiàstic, des del Vaticà als bisbats, i polític que ha volgut enfrontar dues comunitats, que fins fa molt poc formaven part del mateix bisbat i de la mateixa situació. Tot això ha provocat un allau d'articles a la premsa i de llibres que es troben a internet i a biblioteques, respectivament.

Amb tot el que suposa per a molta gent el retorn de les obres al Monestir de Santa Maria de Sixena, el més lamentable van ser les paraules de la màxima autoritat aragonesa, el President de la DGA, en lloc de paraules d'agraïment i de reconeixement als catalans per haver-les guardat i restaurat, perquè si no, no existirien, perquè a Lleida i a Barcelona hi ha un conjunt de restauradors d'obres d'art de molt prestigi i reconeguts arreu. On és tot el que va quedar a Sixena i que no se'n van endur els catalans? Quin any va restaurar el monestir el Govern d'Aragó? Quantes ermites i esglésies romàniques han descuidat i s'han perdut i es perden a la comunitat aragonesa? Només cal fer un repàs a les fotografies dels segle XX de molts indrets, que ja són runes o record...

Si aquest assumpte político-eclesiàstic, s'hagués tractat d'una altra manera, sense tanta influència de certes personalitats, es podien trobar solucions no tan doloroses per a la part que els va rescatar i cuidar, i aconseguir un acord on es poguessin fer exposicions itinerants de les obres que permeten trasllats, perquè de la manera que s'ha fet ha estat Desvestir un sant per vestir-ne un altre.

Mor Lluís Virgili, tot un referent del món coral

// Redacció

Lluís Virgili i Farrà, director de l'Orfeó Lleidatà durant prop de quaranta anys (del 1953 al 1991), ha mort recentment a l'edat de 92 anys. Sota la seua direcció, l'Orfeó Lleidatà es va endinsar en repertoris molt diversos, des de la polifonia clàssica, fins als Espirituals Negres, amb una especial dedicació a la música tradicional catalana i d'autor català. En aquests cants propis del poble negre esclavitzat s'hi reflectia l'anhel de llibertat que en aquells moments el poble català compartia a causa de l'opressió de la dictadura franquista.

La seua tasca va començar a principis dels anys 50, quan un grup d'antics cantaires de l'Orfeó va contactar amb Virgili i li va proposar la direcció de l'Orfeó, en aquells moments inactiu. Lluís Virgili, que havia estudiat música i havia estat membre de l'Escolania de Montserrat, en va acceptar la direcció. Va iniciar d'aquesta manera un llarg camí de servei a la música i a Catalunya.

Lluís Virgili

La dedicació de Lluís Virgili es va veure recompensada per tot un seguit de reconeixements públics per la seva trajectòria de servei a la música i a Catalunya. Així, el 1984 va rebre la Creu de Sant Jordi de la Generalitat de Catalunya i el 1998 un dels Premis d'Actuació Cívica de la Fundació Lluís Carulla. El 2008 va rebre la Medalla al Mèrit Cívic de l'Ajuntament de Lleida.

NO SOM D'EIXE MÓN

Insults // Francesc Ricart

Ara per ara no vull entrar al drap amb l'episodi de Sixena, per bé que des de la part catalana s'ha viscut com un gran menyspreu de l'Estat espanyol fruit de la vigència de l'article 155, tal com avançava en la meua col·laboració anterior. Una prova més que amb els catalans tothom s'atreveix, tothom es veu amb cor d'insultar-nos. Fixeu-vos quin repertori de floretes he col·leccionat aquestes setmanes en primera persona: Sou uns fanàtics! Tontos del bote! Us feu odiar! Insolidaris! D'insults a catalans, d'això us parlaré.

En aquests temps, acabo l'article en ple 21D amb el soroll de sobres de vots, en què reconec que em pensava que ja seríem més feliços, torno a fer voltes a moltes coses que han acompanyat la nostra travessia de catalans (de catalanoparlants de la Franja, és clar). I de com tots tenim records «amables» del tracte rebut pels nostres veïns forasters: quan ens han anomenat polacos o ens han «aconsellat» de parlar en castellà per respecte o, directament, ens han tractat de maleducats perquè hi ha algú, sempre hi ha algú, que no entén prou el català… Quina tristor. Ho repeteixo, no podem ser gaire feliços aquest final d'any des de la nostra condició de catalans (de catalanoparlants de la Franja, si voleu): no corren gaires bons aires, en qualsevol cantonada et trobes un amic disposat a recordar-te'n la condició i a plantificar-te un exabrupte que et deixa planxat. D'ací la pensada de parlar d'insults que he hagut de sentir-me últimament per aquests mons de déu.

El primer insult ressenyat, el de fanàtics me'l van abocar a Fraga. Així de clar, el fanatisme presideix totes les iniciatives dels catalans, que som uns *hooligans*; sense veure cap ombra «a l'altre costat». Que com es pot voler separar-se, em retrauen, de qui t'ha fet tantes coses com ara les autopistes… en fi, grans reflexions. Allò de *tontos del bote* m'ho va «regalar» una espanyola resident a Brussel·les. Mirant-me amb cara de fàstic, em recriminava que els catalans volguessen trencar Europa, que després tothom voldria independitzar-se, els flamencs, els corsos…

Per tot plegat justifiquen d'afegir que els catalans ens fèiem odiosos per insolidaris davant del món: tota una manifestació de l'esperit de la CE, d'aquest club d'estats que tenen reservat el dret d'admissió a nous socis. I això em passava a Brussel·les, a ca l'Hergé, el pare de Tintín, a les aventures del qual apareixen els més simpàtics insults en català recreats per Albert Jané…

No sé com acabarà la jornada electoral. I lamento si algú esperava que en valorés els resultats. No ho faré, ja ho farà algú altre. Avui volia esbravar-me amb aquest exercici sobre els insults que rebem els catalans (sí, sí, i per derivació, molts camins també, els rebem els catalanoparlants de la Franja) dels espanyols instal·lats en el confort de tenir l'Estat totpoderós que els empara, enfront els morts de gana que són els catalans que no són ningú constitucionalment parlant, ens diuen. M'acomiado sense fer cap insult groller contra ningú; permeteu-me només reproduir un dels crits de ràbia més repetits pel capità Haddok, el del Tintín, de l'autor de Brussel·les; «Llamp de llamps»! Bé: llamp de llamps!, per què els catalans no poden aspirar al que vulguen sense rebre vituperis i insults? (I això val per als catalanoparlants de la Franja també).

Com enyoro quan de xiquet ens insultàvem i enquetàvem, tal com déu mana, i ens en dèiem de tots colors: els rucs eixien a passejar, i els verros, i els pollins, i els gallines i els sapastres i els llocos i els cagabandúrries, i els lelos, i els bonyissos, i els cagats,…

Que tingueu un bon Any, lliure d'insults!

La Llitera, una terra de promissió

// Lluís Rajadell

Durant la primera meitat del segle XX, centenars de llauradors de comarques de Terol van emigrar a les terres lliteranes per fugir de la misèria. Les penoses condicions de vida dels masovers de l'alt Matarranya als anys quaranta i cinquanta del segle XX, quan el país no acabava de remuntar la postguerra i l'autarquia frenava el progrés, van provocar una onada d'emigració des de pobles com Pena-roja, Mont-roig, Fondespatla, Ràfels, La Sorollera i Vall-de-roures cap als nous regadius de La Llitera, llavors una terra d'oportunitats on van establir-se i prosperar.

No eren els primers llauradors de la província de Terol que veien en les terres lliteranes una eixida per escapar de la misèria. A la segona dècada del segle passat, un primer corrent d'emigrants va marxar cap a Binèfar des de pobles del Maestrat com Cantavella, Mirambell, Villarluengo, el Mas de les Mates, Molinos, l'Anglesola del Cid i Castellot. Entre els primer que van fer les maletes, figuren alguns dels afectats per la inundació de terres provocada per la construcció del pantà de Santolea, al Guadalop.

Els terolencs emigrats son coneguts a la terra de destí com a 'teruelinos', estan plenament integrats i han prosperat com a agricultors, ramaders i industrials. Un segle després de l'eixida dels emigrants del Maestrat i setanta anys des de l'emigració de desenes de famílies llauradores del Matarranya cap a Binèfar, Albelda, el Torricó i Tamarit, la web 'La Litera Información' recupera la seva història i en destaca el paper que van jugar en la economia i la demografia lliteranes. L'autora del reportatge, Silvia Isábal, descendent de 'teruelinos' del Maestrat, afirma que l'actual prosperitat de la comarca es deu, en bona part, a l'aportació i l'esforç dels immigrants arribats de Terol.

Les persones que van marxar des del Matarranya eren, principalment, masoveres i, en molts casos, mitgeres. Emprenien el viatge carregades amb les seues modestes pertinences. Les mares i els xiquets pujaven a un camió que transportava els pocs mobles de la casa, les eines per cuinar, la roba i, de vegades, un gorrinet per a engreixar al destí i ajudar així a alimentar a la família. Els hòmens feien el viatge a peu portant del ramal a la cavalleria del mas —un burro o un matxo—. El viatge, de prop de dos-cents kilòmetres, durava, caminant, quatre dies.

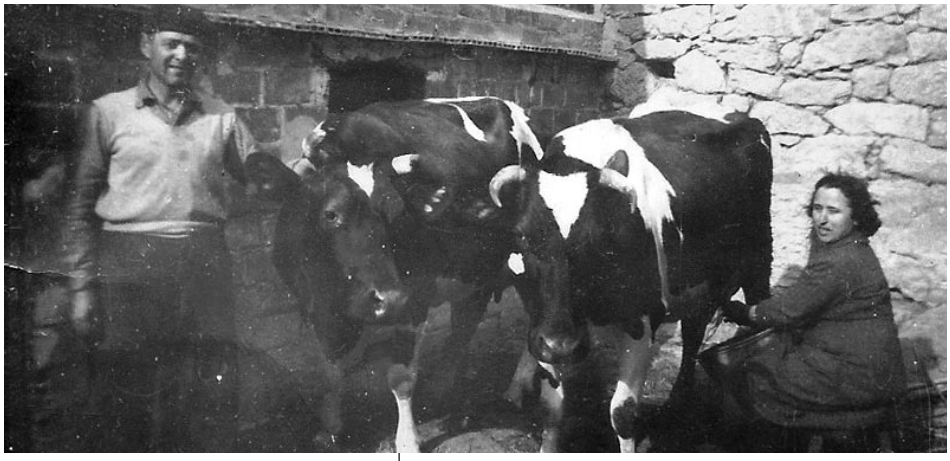

Enrique Angosto i Josefina Andreu, dos 'teruelinos' de Fondespatla, a la vaqueria que van muntar a Albelda

FOTO CEDIDA PER SANTIAGO TORRES

Engràcia Angosto tenia dos anys quan va marxar amb sos pares cap Albelda des de Fondespatla. La seua família es originaria del Mas d'Angosto. "Vam carregar en un camionet los quatre mobles de casa i un gorrinet. Vaig pujar en ma mare i vam emprendre el viatge. Mon pare va eixir a peu des de Fondespatla pel de matí i va tardar tres dies en arribar", recorda. Va passar per Alcanyís, Casp i Ontinyena fins arribar a Albelda. A Fondespatla no hi havia possibilitats de guanyar-se la vida. Al destí van comprar tres hectàrees de regadiu i van posar en marxa una vaqueria.

José Manuel Pallarés, propietari d'una potent empresa càrnica d'Albelda —Carn Nature, amb 52 treballadors—, és fill de 'teruelinos' procedents de Fondespatla —el pare— i Mont-roig —la mare—. Van arribar a Albelda "amb una mà davant i un altra darrera". Recorda que entre els anys quaranta i cinquanta del segle XX van marxar des del Matarranya a la Llitera entre 60 i 80 famílies llauradores, "les més humils de la comarca". En arribar al destí, van comprar petites finques d'horta gràcies a les bones condicions de venda que els van oferir i van arrelar, encara que mantenen el contacte amb les seves viles d'origen al Matarranya, i amb els parents que es van quedar a Terol.

José Manuel Pallarés recorda que son pare pensava que, com a mínim, calie tindre una mica de terra de sembradura i d'olivar "per poder menjar". Recorda que el punt de partida per a l'emigració matarranyenca a la Llitera va estar un veí d'Albelda que va fer la mili a les mines de la Sorollera (comarca del Baix Aragó, veïna del Matarranya) i allí va contar les possibilitats de prosperar del seu poble. Un parent de Pallarés va anar a Albelda a conèixer el poble i va quedar "enamorat" de les expectatives que se li obrien allí. Va estar, segons conta, l'inici d'un procés que es va estendre com la pólvora pel boca a boca entre gent que no tenie res a perdre amb el canvi d'aires. La intensa activitat del maquis al Matarranya i la repressió governamental, inclosa l'ordre de desallotjar els masos emesa pel general Pizarro, van contribuir, segurament, a l'èxode.

L'empresari lliterà afegeix que la integració amb la població nativa no va estar lliure de dificultats. "Al començament es nouvinguts es van sentir una mica discriminats perquè eren los més pobres del poble", però el treball, l'honradesa i les ganes de progressar van facilitar l'acceptació social. A bon segur, el fet de parlar una mateixa llengua va ajudar-hi.

Però no va estar fàcil deixar enrere la terra de naixement i dels avantpassats. Salvador Mulet va partir del Mas de Venteret, de Vall-de-roures, amb la seua dona i dos fills menuts. Un parent recorda que, al despedir-se, "plorave amargament". No va tornar mai més.

Posada Guadalupe

HOTEL & RESTAURANT

Hotel

Restaurant • Bar

Saló de Banquets

Discoteca

Jardí per celebracions

Catering per esdeveniments

Som a Mont-roig i també ens desplacem a tot el Matarranya, el Baix Aragó i la Terra Alta

Mont-roig, Matarranya (Terol)
T. 978 85 60 05
www.posadalupe.com